

LUCIDA INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

BR. 40

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2011.

Iva Mojsić
Filozofski fakultet, Beograd

Vergilijeva i Ovidijeva Didona

Apstrakt. U tekstu se razmatraju sličnosti i razlike između dvaju književnih likova kartaginske kraljice Didone, jedne iz Vergilijeve *Eneide*, druge iz Ovidijevih *Pisama legendarnih ljubavnica*, uz osvrt na mesto koje i jedna i druga Didona zauzimaju u okviru ove dve celine. Odabranim primerima iz tekstova ilustruju se neke od sličnosti i razlika, uz pokušaj objašnjenja odakle one potiču.

Ključne reči: Vergilije, Ovidije, *Eneida*, *Heroide*, Didona, Eneja, Avgustova restauracija, *fatum*, Enejina božanska misija.

Abstract. This article investigates similarities and differences between two interpretations of the character of the Carthaginian queen Dido - one given by Vergil in the *Aeneid* and the other by Ovid in the *Heroides* - with reference to the role that the two representations of Dido have within the respective works of poetry. Selected excerpts from the two texts are used to exemplify some of the similarities and differences and an explanation of their origin is attempted.

Key words: Vergil, Ovid, *Aeneid*, *Heroids*, Dido, Aeneas, Augustan poetry, fate, Aeneas' divine mission.

Vergilijeva i Ovidijeva mimoilaženja

Vergilije i Ovidije su o istoj temi, tačnije epizodi, pisali sa različitim motivacijama i sa različitim tačaka gledišta. Oni nisu bili ni vršnjaci ni zemljaci. Različiti su im bili i stihovi i naravi i sudbine. Na jednom mestu Ovidije veli da je imao priliku da vidi Vergilija, ali ne i da ga upozna.¹

Vergilije je proveo poslednjih desetak godina svog života pišući u heksametru nacionalni junačko-avanturistički ep, višeslojan i pun simbolike, čije je odabrane stihove za života čitao Avgustu. Ovidije pak, na početku svoje pesničke karijere i za kratko vreme, u elegijskom distihu piše fiktivna ljubavna pisma legendarnih heroína njihovim muževima i ljubavnicima, odsutnim iz različitih razloga.

1) Tr. 4, 10, 51.

Vergilije je bio stariji od Ovidija gotovo tri decenije. Rođen je oktobra 70. godine p. n. e. u selu Andes blizu Mantove u severnoj Italiji. Godine 43. p. n. e, kada je ubijen Ciceron, a Vergilije, pošto je završio školovanje, počinjao da piše *Ekloge*, marta meseca rodio se Ovidije. Rođen je u današnjoj Sulmoni (centralna Italija) u, kako sam kaže, staroj viteškoj porodici.² Trenutak u kom je Vergilije počeo da piše oglasio je početak novog doba, kako u književnosti, tako i u istoriji Rima, budući da je od Cezarevog ubistva prošla samo jedna godina i da su promene u svim sferama kulturno-političkog života Rima krenule da se zahuktavaju. Za vreme stvaranja Vergilijevih *Georgika* (36–29. godine p. n. e), Ovidije stasava u dečaka zrelog za školovanje u Rimu, kuda odlazi sa starijim bratom (oko 31. godine p. n. e). Dok je prvi pisao *Eneidu*, drugi je sticao obrazovanje i tek ulazio u pesničke krugove. Za razliku od Vergilija, Ovidije nije imao problema sa javnim nastupima. Približno četiri godine posle Vergilijeve smrti, dakle oko 15. godine p. n. e, nakon kraće činovničke karijere, Ovidije objavljuje svoja prva dela: *Amores*, *Heroides* (*Epistulae*, *Epistulae heroidum*) i, pretpostavlja se, dramu *Medeja*. Ubrzo potom započinje rad na svojim ostalim delima sa ljubavnom tematikom.

Treba imati u vidu i razlike u karakterima i stilu dvaju pesnika, pa i okolnosti u kojima su stvarali. Na jednoj strani je temeljni i oprezni perfekcionista blage naravi, koji pazi na svaki stih i svaku reč što ih piše pod Mecenatovim pokroviteljstvom, po zadatku. On se nikada nije ženio. Uživao je veliku Avgustovu naklonost. Na drugoj strani je naizgled površni „pesnik-retor“, tri puta ženjen, koji korača po granici između dozvoljenog i nedozvoljenog, što ga konačno odvodi u progonstvo u Tome na Crnom moru, gde i umire 17. n. e., dakle tri godine nakon što je umro Avgust. Ovidijevo stvaralaštvo označilo je kraj onog istog, maločas pomenutog, perioda u rimskoj književnosti. On svakako nije bio poslednji koji se služio elegijskim distihom, ali jeste bio poslednji veliki rimski elegičar. Tako su dva pesnika svojim životom i delom uokvirila specifično Avgustovo doba, doba promene i obnove, doba sloboda i zabrana.

Didonin lik u Vergilijevoj *Eneidi*

Lik kartaginske kraljice Didone pominju istoričari i pisci u okviru pripovedanja o osnivanju Kartagine, koliko je nama poznato, počev od IV st. p. n. e, npr. Timej iz Sirakuze (sredina IV st. p. n. e. – 260. p. n. e), pa Pompej

2) Tr. 4, 10, 7–9.

Trog (I st. p. n. e). Gnej Nevije (III st. p. n. e) smešta ljubavnu priču o Eneji i Didoni u svoje delo *Punski rat*, ali ne može se sa sigurnošću tvrditi niti da je on prvi koji to čini, niti da Vergilije Didonin lik i čitavu ljubavnu priču sasvim preuzima od Nevija.³

Čitavo četvrto pevanje *Eneide* posvećeno je Didoni. Zašto Vergilije kartaginskoj kraljici, jednoj strankinji, liku koji se može simbolično protumačiti i kao vešta aluzija na Kleopatru,⁴ daje tako značajno mesto u nacionalnom epu, interesantno je pitanje. S jedne strane, tako pažljivo razrađen ekskurs o ljubavnoj priči, koja je brižljivo osmišljena te ima uvod u prvom pevanju *Eneide*,⁵ predstavlja, prema Hajnceovom (Heinze) mišljenju,⁶ jedno od najvećih istupanja rimskog pesnika u odnosu na odlike homerskog junakog i avanturističkog epa. Takav opis ženskog lika i ženske psihe bliži je Euripidovoj Medeji ili Katulovoj Arijadni. On se približava helenističkom *Epu o Argonautima* Apolonija Rođanina, koji takođe jednu knjigu svog speva posvećuje ljubavnoj priči, čiji su akteri Jason i Medeja. Prema Servijevom sudu, Vergilije se u potpunosti oslonio na Apolonija. Sa druge strane, junak epa, koji zbog ljubavne avanture oduži putovanje i ostvarenje svoje misije, nije Vergilijeva inovacija. Stoga, kako veli Hajnce,⁷ Didona se može uvrstiti u red junakinja poput Kirke, Kalipso, Hipsipile i Medeje.

Ako se Enejino predano kročenje sudbinom predodređenim putem, koji vodi ka sjaju Rima na čelu sa velikim Avgustom, posmatra kroz prizmu epizode o Didoni, njegova *pietas* može samo da dobije na težini. Kada ostavlja Didonu, njemu je teško, ali on to ne pokazuje, stoički se mireći sa sudbinom. Sa njegove tačke gledišta jasno je i opravdano da će žrtvovati osećanja, ali svesno ne i život žene koja ga voli.

No, čitalac je pogođen i tragičnim i nezaslužnim Didoninim krajem, jer ona nije bila ništa manje *pia* od Eneje, sve dok Junona i Venera nisu istupile. Čitalac se pita da li je ispunjenje božanskog cilja i osnivanje zapadnog kraljevstva moralo da košta života onu Didonu iz prvog pevanja *Eneide*, za kojom je pustio suzu i Avgustin.⁸ Zar je moralo da je izbriše sa lica zemlje, pošto joj ni njeni Tirci ni kartaginski bedemi i raskoš nisu bili

3) V. Heinze, R., *Virgils epische Technik*, Leipzig und Berlin 1908, 114–115.

4) V. Eidinow, J. S. C., *Dido, Aeneas, and Iulus: Heirship and Obligation in „Aeneid” 4*, The Classical Quarterly, New Series, Vol. 53, No. 1, 2003, 260–267; Segal, C., *Dido's Hesitation in Aeneid 4*, The Classical World, Vol. 84, No. 1, 1990, 7; Skulsky, S., „*Imitatus, Regina...*”: *Aeneas and the Love of Rome*, The American Journal of Philology, Vol. 106, No. 4, 1985, 452.

5) *Aen.* 1, 299, 340–368, 421. i dalje.

6) Heinze, 116–117.

7) *Ibid.* 115.

8) *Conf.* 1, 13.

dovoljna motivacija za borbu? Zar je išta vredno ljudskih žrtava poput Didonine, makar to bila i dominacija prostorom Mediterana, dominacija tada poznatim svetom? Nije li možda ovo bila skrivena poruka pesnika tadašnjim spoljnopoličkim tendencijama Rimskog carstva?

I dalje se pitamo zašto baš Didona dobija tako značajno mesto u epu. Zašto ne neka nova Kreusa, smerna zemljakinja, sa kojom junak deli istu sudbinu? Zašto ne suđena Lavinija? Na ovo pitanje ne sledi jedinstven odgovor. Kada je već namerio da svog junaka pokaže i u ulozi ljubavnika i da sa te strane dokaže da nije u pitanju natčovek otporan na sva iskušenja, valjalo je pesniku da mu dodeli dostojnu partnerku. Kao što Hajnce naglašava,⁹ jednom vođi i jednom junaku pod Trojom, o kom se šire priče diljem Sredozemlja, i priliči da za uz sebe ima hrabru i bogatu kraljicu, a ne običnu smrtnicu poput Kreuse ili Lavinije. Budući da je Vergilije za života čitao Avgustu stihove četvrtog pevanja, ono, a sa njim i Didonin lik, verovatno nije spadalo u delove speva koji su doprineli tome da pesnikova poslednja želja bude da se *Eneida* uništi i ne objavi u obliku u kom je ona ipak i zaživela i dalje živi.

U prvom pevanju *Eneide*, nakon što se od Venere sazna o kraljičinoj sudbini, Didona istupa kao vođa svog naroda i kao diplomata, a istovremeno puna saosećanja i poštovanja prema Trojancima, čija joj je sudbina dobro poznata, i sa kojom može da se, u određenoj meri, poistoveti.¹⁰ Eneja smatra da bi ona trebalo bolje nego iko da razume njegovu situaciju i razloge njegovog odlaska.¹¹ Dok je sudbina to dozvoljavala, Eneja je u Didoni nalazio razumevanje i sigurnost, a ne puku ljubavnu avanturu. Pružena mu je prilika da započne novi život, da bude vladar ujedinjenim Tircima i Trojancima, da gradi bedeme Kartagine koja će postati i njegova.¹²

Samom pesniku je Didonin lik stilski i u pogledu kompozicije epa dobrodošao na više načina. Kao što je u *Odiseji* boravak glavnog junaka na dvoru feačkog kralja Alkinoja i njegove supruge Arete bio savršena prilika da se isprede priča o Odisejevim lutanjima, tako i sudbinski susret Eneje i Didone u prvom pevanju *Eneide* predstavlja odličan povod za pripovedanje o trojanskom konju, padu Troje i Enejinim dotadašnjim lutanjima.

U ovoj atipičnoj epskoj junakinji razlikujemo slojeve nastale pod uticajem drugih pisaca – prvenstveno već pomenutih Katula, Apolonija Rodanina i Euripida – od čisto vergilijevskih slojeva. Pitamo se šta je ona

9) Heinze, 116.

10) *Aen.* 1, 628–630.

11) *Aen.* 4, 347–350.

12) *Aen.* 1, 572–574.

podarila *Eneidi*, odnosno šta bi epu nedostajalo kada bismo obrisali sve tragove koje je ona u njega tako snažno utisnula. Da li je ona poslužila kao sredstvo epske retardacije, kao poduži ekskurs, ili pak kao aluzija na trenutne, nedavne ili davno prošle spoljnopoličke događaje? Ili je njen zadatak da višestruko kontrastira i time obezbedi snažan pesnički utisak, pa da njen *furor* bude kontrast Enejinoj hladnoj glavi, da njena besanost bude kontrast njegovom spokojnom snu, da njena burna reakcija na Enejin odlazak predstavlja suprotnost Kreusinoj pomirljivoj prirodi, da njen grad koji niče i orijentalna raskoš Kartagine stoje nasuprot Enejinoj razrušenoj Troji, da ljubavna priča stoji nasuprot krvavoj drugoj polovini epa?

Ipak, ma kako joj značajno mesto u *Eneidi* bilo dodeljeno, Vergilijeva Didona postaje „kolateralna šteta“, našavši se na putu koji *fatum* kroji za Eneju, za Romulov i za Avgustov Rim. Trojanske lađe mogle su napustiti Didonu, očajnu i besnu, ali živu. Međutim, da nije umrla na kraju četvrtog pevanja, njeni kasniji odjeci u *Eneidi* ne bi imali značaja i simbolike, ne bi u šestom pevanju bilo susreta sa Enejom u Podzemlju. Ona bi bila još jedna napuštena i prevarena Kirka, Kalipso ili Arijadna. Pobeda Zapada ne bi bila apsolutna. Ne bismo imali tragičnu junakinju usred nacionalnog epa. Njene pretnje i osvetoljubive kletve izgubile bi na težini, dok bi Enejina požrtvovanost radi viših ciljeva bila neznatno umanjena. Možda ne bi bilo Danteove i Čoserove Didone, ili pak tragičnih Didona iz opera XVII–XIX veka, a svaka-ko ne bi bilo Ovidijeve Didone u *Pismima legendarnih ljubavnica*.

Didonin lik u Ovidijevim *Heroidama*

Ovidijeve *Heroide*, odnosno *Pisma*, spevana u elegijskom distihu, predstavljaju inovaciju u rimskoj književnosti. Ovidijevo retorsko obrazovanje ostavilo je značajnog traga na njegovim pismima. To su retorski obrađena, fiktivna pisma legendarnih junakinja, mahom grčkih. Uz neka od njih slede odgovori, čije je autorstvo sporno. I sam čitalac, stigavši do kraja pisma, ne očekuje da pročita odgovor na isto. Među napuštenim i ogorčenim legendarnim ljubavnicama Didoni društvo prave Filida, Enona, Hipsipila, Dejanira, Arijadna i Medeja.

Didonino pismo Eneji predstavlja svojevrstu labudovu pesmu.¹³ Ona ga navodno piše jer se pomirila sa svojom sudbinom i gubitkom Eneje, i stoga što više nema šta da izgubi.¹⁴ Didona u Ovidija na prvi pogled je sa-

13) Ov. *Her.* 7, 1–2.

14) Ov. *Her.* 7, 4–5.

svim Vergilijeva, utoliko što se mlađi pesnik u potpunosti oslonio na starijeg kao izvor. Navedeno pismo, prema Tarantovom (Tarrant) mišljenju,¹⁵ možemo posmatrati kao jednu od najranijih zabeleženih reakcija na *Eneidu*. Tumačenje da je mlađi pesnik za krajnji cilj imao da ismeje ili dovede u pitanje značaj pripisan Enejinoj božanskoj misiji u *Eneidi*, a samim tim i uzdrma postulate na kojima je počivao Avgustov Rim, nije neprihvatljiva. Miler (Miller) tu ideju donekle i zastupa.¹⁶ On poredi Ovidijev odnos prema Vergiliju sa Horacijevim prema Luciliju. Objašnjenje Ovidijevog izbora može biti i daleko jednostavnije, ako se predloži da je on iz stilskih razloga želeo da po sredini „preseče” niz grčkih junakinja i time razbije monotoniju ili ostvari simetriju. Naime, Didoni u *Pismima* prethodi šest grčkih heroína (Penelopa, Filida, Briseida, Fedra, Enona i Hipsipila), a još sedam (Hermiona, Dejanira, Arijadna, Kanaka, Medeja, Laodamija i Hipermnestra) deli je od spornih pisama – Sapfinog, i od pisama sa „muškim” odgovorima. Možda je Didona iz *Eneide*, kao lik koji je ostavio snažan utisak na Ovidija, upravo tako dobila svoje mesto među legendarnim ljubavnicama.

Ovidijeva Didona samo se naizgled nosi sa bolom na identičan način kao Vergilijeva. Sa ovom Didonom ne može se tako lako saživeti ili poistovetiti kao sa Vergilijevom. Ovidijeva Kartaginjanka je zamišljena ili kao lik bez trunke ponosa i samopoštovanja ili, naprotiv, kao veoma prepredena i proračunata osoba, koja meri svaku reč koju piše, ne bi li od sebe odagnala krivicu i loš glas, a svojim postupcima obezbedila ispravnost i opravdanost i pred Enejom i pred Sihejem. Ovakvoj Didoni, međutim, ne bi dolikovalo da izvrši samoubistvo. Način na koji Vergilijeva junakinja okončava svoj život čitaoca ne iznenađuje – on je očekivan i dosledan prethodnoj radnji i razvoju lika. Za Didonom iz *Eneide* kao da se spušta zavesa u teatru, a publika ostaje nema. Sa druge strane, teško je zamisliti Ovidijevu Didonu kako diže ruku na sebe pošto napiše pismo Eneji. Čitalac prosto prelazi na sledeću heroinu i na sledeću priču.

Ovidijevo sedmo pismo napisano je isključivo iz Didoninog ugla. Ukrašeno mnogim stilskim figurama, ono prikazuje jednu lirsku, elegijsku Didonu. Njoj su Enejina misija i osnivanje Rima važni onoliko koliko je ideja kolektivnog važna subjektivnoj lirici. Možda bismo očekivali da Ovidijeva „retorizovana” junakinja bude ubedljivija od Vergilijeve epske

15) Tarrant, R., Ovid and ancient literary history, in: *The Cambridge Companion to Ovid*, ed. by P. Hardie, Cambridge 2006, 25.

16) Miller, P. A., *The Parodic Sublime: Ovid's Reception of Virgil in Heroides 7*, *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici*, No. 52, Re-Presenting Virgil: Special Issue in Honor of Michael C. J. Putnam, 2004, 57–72.

kraljice. Međutim, mi nemamo uvid u razvojni put lika Ovidijeve Didone. Za tim nema potrebe, jer ona je jedna u nizu junakinja, a nema ni prostora za tako nešto. Moramo imati u vidu da je u pitanju fiktivno pismo, i da ga Didona piše pošto je Eneja već otišao, možda dok posmatra vrhove kartarki trojanskih lađa daleko na pučini, prizor koji Vergilijeva Didona nije stigla, ili nije mogla da podnese da vidi pre smrti. Vergilijevoj Didoni dato je mnogo više prostora: žanr je pesniku omogućio da posveti više od 700 stihova četvrtog pevanja *Eneide*, kao i dobar deo prvog, izgradnji Didoninog lika. Pesnik je vešto prikazao kartaginsku kraljicu iz različitih uglova.

U poređenju sa Vergilijevom, Ovidijeva Didona se čini odbojnom, površnom i grubom. Dok Vergilijevu Didonu srećemo i kao dostojanstvenu kraljicu iz prvog i sa početka četvrtog pevanja *Eneide*, Ovidijeva junakinja tu dimenziju nema. Čitaocu je teško da se identifikuje sa njom i da sa njom saoseća. Možda je to stoga što je elegijska Didona morala da izgubi ponešto zbog prirode Ovidijevog dela i stila. Ona se, sa druge strane, sasvim dobro uklapa među ostale legendarne ljubavnice. Nema veličanstvenosti, nema tragedije, ali tu je još jedna ljubavna priča sa nesrećnim krajem – ispunjen je pesnikov šablon i ostvaren njegov cilj.

Ovidije je pesnik sklon ponavljanju i „reciklaži” misli, motiva i priča o mitskim junacima. Ovi poslednji, njegov svojevrсни zaštitni znak, ga prate i u delima u kojima ne dominira mitološka tematika. U nekoliko navrata on se ponovo poziva i na Didonu. Na jednom mestu, dok nabraja legendarne ljubavnice o kojima je pisao, među kojima i jednu Didonu sa isukanim mačem,¹⁷ on pomene da je Eneja otposlao pismo Didoni.¹⁸ Na drugim mestima kaže da Didona nikako ne bi digla ruku na sebe i plod svoje utrobe kako bi se osvetila Eneji, da tada nije bila tako naivna i nevešta, i da je uz sebe imala Nazona za učitelja.¹⁹

Didonin odnos prema sudbini, Enejinom odlasku i vremenskim (ne)prilikama kod Vergilija i Ovidija

Prilikom razmatranja Didoninog lika moguće je sagledati nekoliko njegovih aspekata: Didonu kao kraljicu i vođu, Didonu kao ženu, kao udovicu, kao sestru, kao potencijalnu majku. Takođe se može uzeti u obzir način na koji ona umire, a jedna od razlika između Vergilijeve i Ovidijeve Didone

17) *Amor.* 2, 18, 25.

18) *Amor.* 2, 18, 31.

19) *Rem. amor.* 57–60, *Ars amat.* 3, 39–42.

leži i u poimanju udela sudbine u kontekstu Enejinog odlaska u potragu za obećanom Italijom. Iako je obema teško da se pomire sa činjenicom da ih Eneja napušta, Vergilijeva Didona ipak kao da je, makar u retkim trenucima lucidnosti u četvrtom pevanju *Eneide*, nešto svesnija njegove božanske misije. Može se naslutiti da ona duboko u sebi razume zašto Eneja mora da napusti nju i njen grad, kao što i sama nabroja razloge iz kojih njoj ne dolikuje da sa njim pođe.²⁰

Prvobitno obuzeta besom i očajem, Didona osuđuje Enejine razloge za odlazak i postupa kao da ih ne razume. Nju prvenstveno vređa način na koji Eneja odlazi: naprečac i naizgled krišom, kukavički. Podstaknut božanskom intervencijom,²¹ Eneja ne okleva. On doduše ima na umu Didonu i traži pravi momenat da joj saopšti vest,²² no to mu ne polazi za rukom. Kraljica i sama nešto sluti,²³ bilo zahvaljujući intuiciji, bilo tome što je ipak svesna konačnog cilja Enejine misije, u kojoj ona predstavlja samo usputnu, a nipošto krajnju stanicu. Osvrnimo se ovom prilikom na prvo pevanje *Eneide*, u kome Ilionej, najstariji među prisutnim Trojancima, kartaginskoj vladarki ispriča da su oni krenuli put obećane Zapadne zemlje i da se nadaju da će od Didone i njenog naroda dobiti dozvolu za predah. Tom prilikom Didona *regina* obećava da će im omogućiti da njenu obalu napuste bezbedno, i to uz darove i pratnju.²⁴

Vratimo se sada Didoni kod koje kraljevska dimenzija ne igra veliku ulogu. Didona *femina*, već uveliko marioneta u rukama Venere i Junone, pošto Glasina potvrdi njene sumnje u Enejin odlazak, gubi kontrolu. Međutim, bes i povređeni ponos u samo nekoliko stihova preobražavaju se u poniznu molbu:

Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor nec te data dextera quondam
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hiberno moliris sidere classem
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum,
Crudelis? Quid, si non arva aliena domosque

Ignotas peteres, et Troia antiqua maneret.

20) *Aen.* 4, 534. i dalje.

21) *Aen.* 4, 265–276.

22) *Aen.* 4, 293–294.

23) *Aen.* 4, 296–299.

24) *Aen.* 1, 569–574.

Troia per undosum peteretur classibus aequor?
Mene fugis? Per ego has lacrimas dextramque tuam te
(Quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui),
Per conubia nostra, per inceptos hymenaeos,
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce meum, miserere domus labentis et istam,
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.²⁵

Aliteracija u prvih nekoliko stihova oslikava Didonin bes i povređeni ponos. U tom duhu za nju je *amor – noster*, ali je *terra – mea*. No ovde se gubi trag kraljici, i nastupa žena i ljubavnica. Uz kratku opasku o vremenskim neprilikama kojima bi se Eneja izložio sledi obraćanje trojanskom junaku sa: *crudelis*. Kako ističe Ostin (Austin),²⁶ Eneja je *crudelis* ne samo zato što napušta Didonu, već i zato što to čini u doba godine opasno za plovidbu. Time on, naime, izlaže riziku svoj život, koji Didoni kao da je važniji od sopstvenog. Dakle, kod Vergilija komentar o vremenu označava Didoninu iskrenu i razložnu zabrinutost. Na kraju ovog odlomka Vergilije dovodi Didonu od početnog besa, preko ironičnosti, do ponizne molbe. U stihovima koji slede²⁷ ona zaključuje da je njena propast neminovna, došla ona od strane brata Pigmaliona ili od getulskog vođe Jarbe. Jedinu nadu bi joj ulio njen i Enejin zajednički sin.²⁸

Razlika u formi pripovedanja priče o Didoni i Eneji kod Vergilija i kod Ovidija potiče od razlike u žanrovima. Ep pruža ne samo više prostora, već dopušta da se čuje i Enejina strana, za razliku od fiktivnog pisma koje je napisano isključivo sa Didonine tačke gledišta. Tako se kod Ovidija ne čuje Eneja kako prekoreva kartaginsku kraljicu za nerazumevanje stvari kao što su sudbina, volja bogova i žrtvovanje radi viših ciljeva, za budućnost svog sina i svog naroda, nešto što bi Didona trebalo vrlo dobro da razume, ako se uzme u obzir njeno lično iskustvo bekstva iz Tira u potrazi za novom domovinom. Isto se tako ne čuje Eneja kako za Italiju, koja za Didonu predstavlja

25) *Aen.* 4, 305–319.

26) P. Vergili Maronis *Aeneidos liber quartus*, ed. by R. G. Austin, Oxford 2007, 100.

27) *Aen.* 4, 320–330.

28) Ideja o zajedničkom sinu kod Vergilija se javlja samo na ovom mestu. On bi bio *parvulus Aeneas*. Ovi stihovi su izuzetni utoliko što se u njima javlja jedini deminutiv u čitavom spevu, a pesnik uspeva da Didonu prikaže ne kao epsku junakinju, već kao običnu ženu (v. Ostin, 104). Ovidijeva Didona, sa druge strane, na više mesta ističe da može biti da je u drugom stanju, što pismu daje dodatnu patetičnu notu, junakinju čini odbojnom, a Eneju, svesnog potencijalnog očinstva, prikazuje u negativnom svetlu. Ono što je kod Vergilija *suboles*, kod Ovidija je *sarcina*.

arva aliena domosque ignotas, kaže: *hic amor, haec patria est*,²⁹ a za kraj: *Italiam non sponte sequor*.³⁰

Ovde dolazi do izražaja još jedna razlika u načinu predstavljanja Dido-ninog lika kod dvaju pesnika, a to je aspekt Didone kraljice i vođe naroda. U *Eneidi* ona je predstavljena upravo tako, kao vođa Tiraca, koja im je obezbedila novi početak u Kartagini, gde se bori za nezavisnost i prkosi susednim plemenima. Takva Didona bi trebalo da razume zašto je opravdano i veoma važno da Eneja, budući da je i sam predvodnik jednog naroda, nastavi put ne bi li Trojancima obezbedio isto ono što je svojevremeno i ona svojim Tircima. Ona, razume se, zna za *fatum* i očito ga priznaje kao višu silu, na primer kada sestra Ani kaže da je Eneja *iactatus fatis*³¹. Ono što ona docnije u četvrtom pevanju, prvenstveno kao *femina*, a ne *regina*, ne može da razume i prihvati, upravo je *fatum*. Jer da se pita junak, a ne sudbina, on bi ostao u Troji i svojim je rukama ponovo izgradio.³² Ne bi, dakle, nikada ni došao u Kartaginu niti sreo Didonu. Istom tom sudbinom njemu je određena Zapadna zemlja. U nju *pius Aeneas* mora stići iz poštovanja prema prošlosti – prema ocu Anhisu, pepelu Troje i penatima, kao i prema budućnosti – sinu Askaniju, koga teši obećanim mu oranicama Italije, a i prema budućim pokolenjima.³³ Sudbina mu stoji na putu – *fata obstant*³⁴ – da ostane kod nesrećne Didone. Ona pripada sadašnjosti, a sadašnjost je najmanje važna i brzo bleđi pred silinom budućnosti. Didona je kao razumna kraljica toga svesna, ali još na kraju prvog pevanja *Eneide* njoj je Venera pomutila razum, i kao takva ona ne može da se pomiri sa novonastalom situacijom.³⁵

Kod Ovidija Didonina kraljevska dimenzija prisutna je tek u tragovima. Kada „rezimira” svoj život njegova heroina kaže da je osnovala grad – *urbem constitui*³⁶ i utvrdila ga bedemima – *lateque patentia fixi moenia*³⁷. Me-

29) *Aen.* 4, 347.

30) *Aen.* 4, 361.

31) *Aen.* 4, 14.

32) *Aen.* 4, 340–344.

33) *Aen.* 4, 354–355.

34) *Aen.* 4, 440.

35) Sama Didona, u pogledu sudbine, prvobitno je *fati nescia* (*Aen.* 1, 299). Potom, pogođena Kupidonovom strelom, ona gori od ljubavi i sve vezano za Eneju bilo joj je drago *dum fata deusque sinebat* (*Aen.* 4, 651). Konačno, nakon što izgubi nadu u Enejin ostanak, svesna kraja koji joj predstoji, ona postaje *infelix fatis exterrita Dido* (*Aen.* 4, 450). Samoubistvo predstavlja njen jedini izbor i „stečenu”, a ne prvobitnu sudbinu (*Aen.* 4, 696).

36) *Her.* 7, 119.

37) *Her.* 7, 119–120.

đutim, kada govori o vojevanju, pesnik za svoju junakinju ne bira reči *regina* ili *dux*, kao što to čini Vergilije, već kaže da je ona prosto: *peregrina et femina*:

Bella tument: bellis peregrina et femina temptor,
Vixque rudes portas urbis et arma paro.³⁸

Dalje, u *Eneidi* Enejina argumentacija i pomirenost sa sudbinom kod ne-moćne Didone izazivaju nalet besa:

I, sequere Italiam ventis, pete regna per undas.
Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis et nomine Dido
Saepe vocaturum. Sequar atris ignibus absens
Et, cum frigida mors anima seduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero. Dabis, improbe, poenas,
Audiam et heac manis veniet mihi fama sub imos.³⁹

Sada, u pogledu na vremenske prilike, njoj više nije važno to što će Eneja tražiti novu zemlju i slavu po nepovoljnim vetrovima i moru. Svesnoj da se ne može suprotstaviti njegovoj odluci i božanskoj volji, mada sada istu doživljava kao Enejin izgovor i o njoj govori ironično,⁴⁰ te joj ostaje da pretili i kune.

Poslednji pokušaj ove smrtnice da bar odloži ono što je fatumom predodređeno, je na sledećem mestu u *Eneidi*:

Non ego cum Danais Troianam exscindere gentem
Aulide iuravi classemve ad Pergama misi,
Nec patris Anchisae cineres manisve revelli.
Cur mea dicta negat duras demittere in auris?
Quo ruit? Extremum hoc miserae det munus amanti.
Exspectet facilemque fugam ventosque ferentis.
Non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,
Nec pulchro ut Latio careat regnumque relinqat:
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.⁴¹

38) *Her.* 7, 121–122.

39) *Aen.* 4, 381–387.

40) *Aen.* 4, 376–378.

41) *Aen.* 4, 425–434.

Vremenske se prilike ponovo pominju u kontekstu iskrene brige, ali i kao sredstvo odlaganja Enejinog odlaska.⁴² Ipak je usledilo pomirenje sa sudbinom, makar ono bilo i kratkotrajno. Naime, pošto shvati da je sasvim nemoćna pred Enejinom odnosno Jupiterovom odlukom, i sagledavši situaciju u kojoj se nalazi, Didona jedini izlaz vidi u smrti i odlučuje da izvrši samoubistvo.

Pogledajmo sada kakve sličnosti i razlike između dveju Didona i dvaju pisaca ilustruje sledeće mesto kod Ovidija:

Certus es ire tamen miseramque relinquere Didon,
Atque idem venti vela fidemque ferent?
Certus es, Aenea, cum foedere solvere naves,
Quaeque ubi sint nescis, Italia regna sequi?
Nec nova Carthago, nec te crescentia tangunt
Moenia nec sceptro tradita summa tuo?
Facta fugis, facienda petis; quaerenda per orbem
Altera, quaesita est altera terra tibi.
Ut terram invenias, quis eam tibi tradet habendam?
Quis sua non notis arva tenenda dabit?
Scilicet alter amor tibi restat et altera Dido;
Quamque iterum fallas altera danda fides.
Quando erit, ut condas instar Carthaginis urbem
Et videas populos altus ab arce tuos?
Omnia ut eveniant, nec te tua vota morentur,
Unde tibi, quae te sic amet, uxor erit?⁴³

Prvo što kod Ovidija saznajemo o Eneji je to da je on rešen da ide – *certus ire*. Već ovde prisutan je Vergilije, čiji je Eneja *certus eundi*⁴⁴ (nasuprot Didoni koja je *certa mori*⁴⁵). Kod Ovidija je Didona od samog početka *misera*. I u *Eneidi* uz nju često stoji ovaj pridev⁴⁶, ali *infelix* je taj koji je prati već od prvog pevanja.⁴⁷ U prvom od navedenih stihova u nekim izdanjima javlja se oblik *Dido*, a u nekima *Didon*. Vergilije ime kartaginske kraljice upotrebljava isključivo u nominativu, a u drugim padežima javlja se njeno drugo

42) Up. način na koji Ovidije tretira navedeno mesto kod Vergilija u *Her.* 7, 165–166. i 177–180.

43) *Her.* 7, 7–23.

44) *Aen.* 4, 554.

45) *Aen.* 4, 564.

46) *Aen.* 4, 315, 420, 429, 697,

47) *Aen.* 1, 711, 749; 4, 68, 450, 529, 596; 6, 456.

ime, *Elissa*⁴⁸, ili pak *Phoenissa*⁴⁹. Govoreći o ličnim imenima, možemo napomenuti i da Vergilijeva Didona Eneju nijednom ne oslovljava imenom – kada god mu se direktno obraća, ona to čini u besu ili očaju, pa on biva *perfidus*⁵⁰, *improbis*⁵¹ i *hospes*⁵².

U navedenom odlomku dolazi do izražaja stav Ovidijeve Didone prema Enejinoj misiji. Njeni glavni argumenti za Enejin ostanak u Kartagini su ljubav i grad u kome on može imati sve što mu je neophodno. Mlađi pesnik ne mari za sudbinu, *pietas* i osnivanje kraljevstva u Italiji. On samo uzgred kaže: *Sed iubet ire deus*⁵³ i ne razrađuje dalje ovu misao. On to međutim čini kada pojašnjava zašto bi Eneja trebalo da ostane u Kartagini, čemu nema mesta u Vergilijevom epu pisanom u slavu Rima i roda Julijevaca. Njegova Didona nema ponosa i očito ne shvata presudnost Enejinog odlaska na zapad, pa nastavlja da mu veliča prednosti Kartagine:

Ilion in Tyriam transfer felicius urbem
Resque loco regis sceptraque sacra tene!
Si tibi mens avida est belli, si quaerit Iulus,
Unde suo partus Marte triumphus eat,
Quem superet, nequid desit, praebebimus hostem;
Hic pacis leges, hic locus arma capit.⁵⁴

Kada u *Eneidi* Merkur prvi put dolazi Eneji, zatiče ga kako učestvuje u izgradnji i obnovi Kartagine⁵⁵ i ponaša se kao savladar i suprug. U *Heroidama* nije naglašeno da Eneja lično doprinosi podizanju grada, ali Didona govori o svom gradu i narodu kao da su i Enejini. Želeći da naglasi neizvesnost puta u nepoznato i da ga suprotstavi sigurnosti i bezbrižnosti koje pruža Kartagina, Ovidijeva Didona u 15. i 16. stihu pisma izražava donekle prizemno stanovište, ne obazirući se na volju i moć bogova. Dalje, Vergilijeva Didona, kada i govori o stranoj zemlji ka kojoj hrli Eneja, ne pominje ženu koja ga tamo čeka. Kao što je već rečeno, Eneja je taj koji kaže: *hic amor...*⁵⁶, i to tako da ostaje neizvesno da li se *amor* odnosi na Italiju ili se ovde krije prolepsa za Laviniju. Budući da uokviruje priloženi segment pisma pitanjem: *Unde tibi, quae te sic amet, uxor erit?*, jasno je da

48) *Aen.* 4, 335, 610; 5, 3.

49) *Aen.* 4, 348.

50) *Aen.* 4, 305, 366.

51) *Aen.* 4, 386.

52) *Aen.* 4, 323.

53) *Her.* 7, 139.

54) *Her.* 7, 151–156.

55) *Aen.* 4, 260–261.

56) *Aen.* 4, 311–312.

mlađi pesnik u prvi plan stavlja ono subjektivno, što se u potpunosti kosi sa Vergilijevim „epskim“ vrednostima i načelima.

Videli smo kroz kakva stanja duha prolazi Vergilijeva Didona, od trenutka kada sazna da se Trojanci spremaju da zauvek napuste njene obale, do momenta kada se odluči na samoubistvo i do složene kletve koju upućuje čitavom trojanskom rodu, aludirajući na Punske ratove koji su značili početak dominacije Rima mediteranskim svetom – detalj koji bi za elegijski distih bio suvišan. Premda Ovidije prati ovaj emotivni razvojni put, ipak se stiče utisak površnosti i nedoslednosti u karakteru njegove junakinje i ona ostaje bleđa senka svog uzora iz *Eneide*. Jedan od glavnih faktora koji doprinose ovakvom doživljaju je učestalo osvrtnje na vremenske prilike, odnosno neprilike. Međutim, kod Vergilija na kojima dolazi ovaj motiv već su navedena i uvideli smo da u njima nema simbolike. U *Heroidama*, međutim, dosta je prostora dato upravo njima, te se stoga pitamo zašto je to tako, i zašto se Ovidije odlučio da baš u tome toliko odstupi od svog modela za sedmo pismo.

Leksika igra važnu ulogu: reči koje Ovidije upotrebljava za more u pismu Didone Eneji daleko su brojnije i raznovrsnije od onih koje srećemo u *Eneidi* u kontekstu priče o istim junacima. Kod Ovidija srećemo *unda*⁵⁷, *mare*⁵⁸, *fluctus*⁵⁹, *aquae*⁶⁰, *fretum*⁶¹, *aequora*⁶², *pelagus*⁶³ i *pontus*⁶⁴. Reč *ventus* javlja se sedam puta.⁶⁵ Tu je i ostatak vokabulara vezanog za vreme i plovidbu: *hiems*⁶⁶, *Eurus*⁶⁷, *procella*⁶⁸, *aura*⁶⁹. Vergilijev rečnik sveden je na *altum*⁷⁰, *sidus hibernum*⁷¹, *Aquilo*⁷², *aequor*⁷³, *ventus*⁷⁴, *unda*⁷⁵. Izbor reči, razume se, stoji u vezi sa žanrovima i stilovima pisaca. Međutim, ne postoji jedinstven odgovor na pitanje

57) *Her.* 7, 44, 49.

58) *Her.* 7, 39, 50.

59) *Her.* 7, 40.

60) *Her.* 7, 43, 54, 62.

61) *Her.* 7, 46, 142, 169, 179.

62) *Her.* 7, 53, 57.

63) *Her.* 7, 55.

64) *Her.* 7, 56.

65) *Her.* 7, 8, 39, 44, 49, 51, 141, 171.

66) *Her.* 7, 41.

67) *Her.* 7, 42.

68) *Her.* 7, 43.

69) *Her.* 7, 171.

70) *Aen.* 4, 310.

71) *Aen.* 4, 309.

72) *Aen.* 4, 310.

73) *Aen.* 4, 313.

74) *Aen.* 4, 381.

75) *Aen.* 4, 381.

zašto Ovidije u tolikoj meri insistira na osvrtnju na vremenske (ne)prilike. Neka od mogućih tumačenja su sledeća: pesnik se služi ovim sredstvom jer ono najbolje oslikava Didonino psihičko stanje, koristi ga da prikaže njenu rastrzanost i unutrašnji nemir koji je obuzima dok piše. Ili možda želi da istakne Enejinu rešenost da napusti kartaginsku obalu uprkos izuzetno lošim vremenskim uslovima i ćudljivom moru. S jedne strane, stiče se utisak da Ovidije samo „popunjava prostor” baveći se vremenskim prilikama kada nema šta drugo da kaže, i tada se njegova Didona doživljava kao stilizovana i bezlična figura, fiktivni lik, deo retorske vežbe. Sa druge strane, more i vetrovi dobro dočaravaju raspoloženje junakinje koja piše pismo, i ona, suprotno prethodnom tumačenju, upravo zbog toga postaje bliža čitaocu i stvarnija, nalik na Vergilijevu Didonu od krvi i mesa. Imajući u vidu da se Vergilije najviše služi elementom vatre da opiše stanje u Didoninoj duši (koristi glagole *uror*⁷⁶ i *ardeo*⁷⁷, zatim prideve *incensa*⁷⁸, i *accensa*⁷⁹, a dosta pažnje posvećuje i pravljenju Didonine posmrtno lomače), Ovidijevo težište na vodi i vazduhu može se sagledati i kao izvesni vid kontrastiranja glavnom, ako ne i jedinom izvoru za sedmo pismo *Heroida*. Efekat koji nastaje svakako je višestruk i nezanemarljiv, posebno stoga što je naveo autora da se udalji od svog uzora.

76) *Aen.* 4, 68.

77) *Aen.* 4, 101.

78) *Aen.* 4, 300, 376.

79) *Aen.* 4, 364.

Odabrana literatura i izvori

- EIDINOW, J. S. C., *Dido, Aeneas, and Iulus: Heirship and Obligation in „Aeneid” 4*, *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 53, No. 1, 2003, 260–267.
- HEINZE, R., *Virgils epische Technik*, Leipzig und Berlin 1908
- MILLER, P. A., The Parodic Sublime: Ovid’s Reception of Virgil in *Heroides* 7, *Materiali e discussioni per l’analisi dei testi classici*, No. 52, Re-Presenting Virgil: Special Issue in Honor of Michael C. J. Putnam, 2004, 57–72.
- P. OVIDII NASONIS *Heroides* XIV, ed. by A. Palmer, London 1874
- P. OVIDII NASONIS *Heroidum Epistulae* XIII, ed. by E. S. Shuckburgh, London 1879
- SEGAL, C., Dido’s Hesitation in *Aeneid* 4, *The Classical World*, Vol. 84, No. 1, 1990, 1–12.
- SKULSKY, S., „Inuitus, Regina...”: Aeneas and the Love of Rome, *The American Journal of Philology*, Vol. 106, No. 4, 1985, 447–455.
- TARRANT, R., Ovid and ancient literary history, in: *The Cambridge Companion to Ovid*, ed. by P. Hardie, Cambridge 2006
- P. VERGILI MARONIS *Aeneidos liber quartus*, ed. by R. G. Austin, Oxford 2007
- VIRGIL, *Aeneid, books I–VI*, ed. by R. D. Williams, Bristol 1996

Summary

In this article I have attempted to compare two approaches to the character of the Carthaginian queen Dido in the works of two great, but rather different Augustan poets, Vergil (in his *Aeneid*) and Ovid (in the *Heroides*).

A conclusion is reached that the differences between the two Didos greatly depend on the genre, and to certain extent also on the nature and style of the poets, as well as on the purpose of their writing. However, Ovid’s Dido does not differ essentially from Vergil’s. The younger author looked upon his older contemporary extensively when it comes to general outlines of the Dido-Aeneas story.

Finally, selected passages from the texts are provided in order to illustrate and contrast some of the similarities and differences between the

two characterizations of Dido. It was my intention to shed light on Dido's attitude towards fate and Aeneas' divine mission, particularly with reference to the notions of weather, which Ovid tends to emphasize, whereas Vergil does not appear to find this motive as important and symbolic.

Possible interpretations are various, ranging from Ovid's aim to depict Dido's inner state of grave emotional distress, to wishing to emphasize Aeneas' decisiveness to leave Carthage despite unfavourable weather conditions, or even to contrast Vergil's dominant element of fire when describing Dido's psyche with the reoccurring mention of waves and tempests, i.e. the water element.

Sadržaj sveske 40 (2011)

Odabrana bibliografija prof. Radmile Šalabalić	5
JOVANA NINKOVIĆ Identitet u nevolji: Odisej u očima drugih	7
DIVNA SOLEIL Les mots d'Aristophane et les mots d'Hippocrate: encore une fois sur le vocabulaire médical d'Aristophane	31
DARKO TODOROVIĆ Eneja kao klasični model rimskog tragičkog junaka	49
IVA MOJSIĆ Vergilijeva i Ovidijeva Didona	67
DUŠAN POPOVIĆ Poezija kao knjiga, knjiga kao glas: jedan poznoantički književni topos viđen kroz prizmu Nonovog poetskog opusa	85
MARIJANA NESTOROV Testamentum porcelli: o smislu i svrsi jedne poznoantičke parodije	103
Prikazi i saopštenja	
NOEL PUTNIK „Gundalo, Kasnoantička komedija“	139
ANA PETKOVIĆ Međunarodna konferencija Poetics In The Greco Roman-World	145